

Участь міської компартійної верхівки у заколоті доводила її проросійське, а відтак антиукраїнське налаштування, що й поставило останню поза законом, трансформувавши у злочинну політичну спілку. Сказане остаточно увільнило міську релігійну громаду від тиску комуністичної влади, а тому помітно зменшило кількість громад та храмів РПЦ.

За даними соціологічних опитувань жителів Львова у 1991 р., становлення національно-демократичної влади не тільки легітимізувало заборонені комуністами християнські конфесії, але й розбудило релігійні почуття у атеїстично налаштованої громадськості. Приміром, за результатами компартійних досліджень 1985 – 1991 рр. кількість молоді та інтелігенції, котра позитивно оцінювала роль релігії в житті людини зросла на 30%. 63% вважали, що атеїстична пропаганда не потрібна. 36% членів КПРС були схильними до відзначання релігійних свят [42. Арк. 31]. Як результат у місті утворено 4 релігійних центри – УГКЦ, РКЦ, УПЦ, УАПЦ. Створено західноукраїнський центр АСД. Динаміку релігійного ренесансу у Львові наприкінці 80 – початку 90-х рр. XX ст. добре демонструють наступні дані. У 1988 р. у місті діяло 14 храмів, у 1991 р. – 37. Відповідно з них: РПЦ – 14 і 1, УПЦ – 0 і 3, УГКЦ – 0 і 21, УАПЦ – 0 і 10, РКЦ – 2 і 4, ЄХБ – 2 і 2, іудейських – 0 і 1, вірмено-григоріанських – 0 і 1, вірмено-католицьких – 0 і 1, п'ятидесятницьких – 0 і 1. Поряд з цим зводилося 95 культових споруд: 78 – УГКЦ, 17 – УАПЦ [43, арк 9].

Не зважаючи на це, антикатолицькі релігійні орієнтири опозиційного львівського компартапарату помітних змін не зазнавали. Таємна інформація, розіслана міському та райкомам 15 березня 1991 р., свідчила про подальше збереження проросійської орієнтації та закамурфлювану під атеїзм підтримку РПЦ. Зокрема, у зазначеному документі йшлося про необхідність посилення антирелігійної роботи та “викорінення негативних проявів на ґрунті уніатства, католицизму та іудаїзму”. Щодо боротьби, у атеїстичному контексті, із російським православ'ям – жодного слова [44, арк 32 – 34].

Таким чином, релігійний ренесанс львівської міської громади, що стрімко розгортався наприкінці 80-х початку 90-х рр. XX ст., у баченні львівського партапарату сприймався як посягання екстремістів на провладну монополію правлячої партії. Уможливлений перебудовними новаціями демократичний та безбройний національно-визвольний рух посилював легалізаційні прагнення греко-католицьких громад міста, що й приводило до наростання протистою із общинами Російської православної церкви. Використовуючи останню як інструмент збереження владного статусу, міська компартійна верхівка дещо ослаблювала атеїстичну роботу, особливо в умовах опозиційності. Однак, антикатолицьке спрямування місцевого партапарату залишалось перманентним. Прикінцеві акценти розставила участь львівського компартійного керівництва у заколоті ДКНС, яка поставила КПУ поза законом, а відтак привела до утвердження проукраїнських конфесій та спричинила помітне зменшення чисельності прихильників російського православ'я та зменшення кількості його культових споруд.

Джерела та література

1. Нариси історії Львівської обласної партійної організації. – Львів, 1981. – С. 38.
2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. 3. (Львівський обком Компартії України). – Оп. 56. – Спр 171. – Арк. 15.
3. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56. – Спр 171. – Арк. 13.
4. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59 – Спр.139. – Арк. 14.
5. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62– Спр. 56. – Арк. 15.
6. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 415. – Арк. 22.
7. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 566. – Арк. 1.
8. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 49. – Спр. 82. – Арк. 1.
9. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 105. – Арк. 9.
10. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 415. – Арк. 22.
11. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 47. – Арк. 4.
12. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62– Спр. 56. – Арк. 15.
13. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59 – Спр.139. – Арк. 21.
14. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59 – Спр.139. – Арк. 33.
15. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59 – Спр.139. – Арк. 41.
16. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59 – Спр.139. – Арк. 49.
17. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59 – Спр.139. – Арк. 53.
18. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 423. – Арк. 1.
19. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 430. – Арк. 17.
20. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 419. – Арк. 43.
21. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1991 р. – Львів, 1992. – 51 с.
22. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 313. – Арк. 79.
23. Матеріали XIX Всесоюзної конференції Коммунистической партии Советского Союза. – Рига : Авотс, 1988. – 212 с.
24. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 430. – Арк. 1 – 2.
25. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 301. – Арк. 48.
26. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 430. – Арк. 23.
27. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 301. – Арк. 50.
28. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 301. – Арк. 51.
29. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 367. – Арк. 62.
30. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 521. – Арк. 55 – 56.
31. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 558. – Арк. 37 – 39.
32. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 576. – Арк. 31 – 32.
33. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 576. – Арк. 74 – 75.
34. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 576. – Арк. 32.
35. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство львівської області у 1991 р. – Львів, 1992. – 130 с.
36. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 976. – Арк. 83.
37. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 767. – Арк. 33 – 36.
38. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 767. – Арк. 37 – 38.
39. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 755. – Арк. 88.
40. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 767. – Арк. 28 – 35.
41. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 767. – Арк. 31.
42. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 974. – Арк. 31.
43. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 1022. – Арк. 9.
44. ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 974. – Арк. 32 – 34.

УДК 94: 329. 15] (477. 82) “1988 / 1991”

В. Чура

ФІНАНСОВЕ СТАНОВИЩЕ РІВНЕНЬКОГО ОБЛАСНОГО КОМІТЕТУ КПРС-КПУ В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НАПРИКІНЦІ 80 – ПОЧАТКУ 90-Х РР. XX СТ.

Наукова розвідка розглядає причини, розгортання та наслідки низхідної динаміки фінансового становища Рівненського обласного комітету КПРС-КПУ на тлі стрімкої національно-визвольної генези, що охопила патріотично налаштовану громадськість регіону у другій половині 80-х – початку 90-х рр. минулого століття.

Ключові слова: КПРС-КПУ, партапарат, фінансове становище, демократичний рух, скорочення, прибутки, видатки, майно.

The scientific exploration examines reasons, development and consequences of the downward dynamics of the financial situation of Rivne regional CPSU-CPU Committee in the light of rapid national liberative genesis, embracing regional patriotically concerned public activists in the second half of the 80s - early 90s of the last century.

Keywords: CPSU-CPU, Communist party Committee, financial situation, democratic movement, reduction, income, expenses, assets.

З огляду на те, що КПРС була ініціатором створення СРСР, вона розглядала соціально-економічний потенціал країни як власне надбання, а тому широко користувалася ним для забезпечення власної фінансової потуги. За десятиліття безконтрольного використання державного ресурсу, компартійні статки перетворилися у найбільшу фінансову структуру країни. Великий бюджет партії забезпечував безперебійне функціонування комуністичної системи як в межах Союзу РСР так і за його кордонами.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. КПРС налічувала 19 468 786 партійців [1, с. 2]. Ключовим джерелом наповнення партійної скарбниці були щомісячні внески її членів. Розмір сплати встановлював партійний статут: при доходах до 70 крб. – 10 коп., від 71 до 100 крб. – 20 коп., від 101 до 150 крб. – 30 коп., від 151 до 250 крб. – 1% від місячного заробітку, понад 250 крб. – 2%, понад 300 крб. – 3% [2, с. 15]. Крім того, кошти партії формувалися із видавничої, виробничо-господарської діяльності, добровільних внесків комуністів і громадян СРСР та інших країн. Бюджет КПРС, в зазначений період, становив близько 5 млрд. крб., що демонструє вагомий фінансовий стан партії [3, с. 15].

Соціально-економічне становище КПУ також не вирізнялося скрутою. У 1988 р. її кількість налічувала 3 178 046 членів і поступалася лише чисельності компартійців РРФСР [4, с. 14]. Партійний бюджет акумулював 497 млн. крб., будучи, очевидно, найбільшим в республіці [5, с. 16].

Проте, наприкінці 1980-х рр. національно-демократичний рух спричинився до втрати політичного авторитету Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), а відтак до зменшення компартчисельності, що негативно позначалося на фінансовому становищі Компартії України (КПУ). Особливо гостро антикомуністичне протистояння розгорнулося у західних землях УРСР, де спад фінансового становища парторганізації простежувався досить помітно.

Історіографія порушеної проблеми не знайшла відображення на сторінках вітчизняних наукових видань. Однак, дослідження генези фінансового спаду компартапарату наприкінці 1980-х рр. дасть змогу зрозуміти причини політичного фіаско комуністів Рівненщини, а відтак простежити шлях становлення державної самостійності України. Тому завданням даної наукової розвідки є спроба дослідити динаміку компартійних коштів на тлі розгортання антикомуністичного руху в регіоні.

Рівненський обласний комітет КПРС-КПУ було створено 1 жовтня 1939 р. [6, с. 23] Через півстоліття чисельність комуністів Рівненської області демонструвала щорічний трьохвідсотковий приріст. Від початку перебудови у 1985 р. і до запровадження політреформи на XIX Всесоюзній партійній конференції у 1988 р. партійні ряди об'єднували у 1985 р. – 57 521, 1986 р. – 58 627, 1987 р. – 59 299, 1988 р. – 61 274 членів КПРС, або 5,2% населення області. Це підтверджує думку автора про те, що засади партапарату ґрунтувалися не на суспільній підтримці, а за допомогою підконтрольних йому силових структур.

За національним поділом рівненські комуністи це на 85% українці, 12% – росіяни, 3% – представники інших національностей регіону [7, арк. 31]. Соціальна структура партійних лав налічувала 46,3% робітників, 25,2% колгоспників та 25,2% службовців. Обласна партсистема об'єднувала 2 міськомів та 14 райкомів партії [8, арк. 45]. Вони контролювали діяльність 1 726 первинних та 1 224 цехових парторганізацій і 2 314 партійних груп [9, арк. 49 – 50].

Фінансове становище облпарторганізації у 1988 р. дотаційним не було. Прибутки від сплати членських внесків склали 3 млн. 522 тис. крб., партійного видавництва – 259 тис. крб., інших надходжень – 159 тис. крб. Всього на рахунки надійшло понад 5 млн. 442 тис. крб. Якщо врахувати 5 млн. 218 тис. крб. видатків, то облпартпарат заробив чверть мільйона карбованців. Цю суму й було перераховано до Москви [10, арк. 11].

У 1989 р. чисельність комуністична організація Рівненської області налічувала 62 574 осіб. На рахунки поступило 5 млн. 300 тис. крб. З них 3 млн. 679 тис. крб. партвнесків, 259 тис. крб. видавничих прибутків, 39 тис. крб. інших надходжень. Видатки сягали 4 млн. 961 тис. крб. З них 3 млн. 020 тис. крб. скеровано на утримання парторганів, 176 тис. крб. направлено на партійну пропаганду, 762 тис. крб. коштували господарські витрати. Отже, облпартпарат отримав 339 тис. крб. прибутків – найменше за останні роки. Це не на жарт створило як республіканську так і місцеву партеліту. Відтак, 31 травня 1989 р. секретар обкому В. Луценко одержав з ЦК КПУ листа щодо економії партійних коштів і зобов'язав фінансовий відділ обкому споволнитися лікувальні виплати для звільнених парторганів і техперсоналу. Зменшувалися видатки на обслуговування автотранспорту, гаражів, майстерень, гуртожитків, АТС тощо [11, арк. 30]. Цікаво, що відповідальним працівникам обкому, міськомів і райкомів пільги залишалися сталими. При чому, сума затрат на потреби первинних парторганізацій була настільки незначною, що дорівнювала сумі, скерованій на ремонт партійних приміщень – лише 100 тис. крб. Тоді як сукупна зарплата відповідальних працівників сягала 1 млн. 201 тис. крб. [12, арк. 2 – 47].

Стрімке розгортання безбродного демократичного, а згодом і національно-визвольного руху спричинилося до того, що у 1990 р. парторганізація Рівненської області вступила разом із 56 778 прихильників, що на 5 238 осіб, або 5% менше ніж минулоріч. Так відбулося вперше за роки компартійного панування у регіоні. Вибори до місцевих та Верховної Ради УРСР не тільки значно похитнули засади правлячої партії, а й стали причиною краху її провладної монополії. І хоча масового розпаду комуністичних спілок галицького зразку не відбувалося, партапарат поступово переходив у опозиційне становище. Як наслідок, зазнавав втрат і фінансовий стан Рівненського обкому.

На партійних рахунках перебувало 6 млн. 442. тис. крб. власних грошей та 2 млн. 221 тис. крб. фінансової допомоги із бюджету КПРС. Прибутки налічували 4 млн. 003 тис. крб. 3 млн. 822 тис. крб. становили членські внески, 165 тис. крб. – видавничі прибутки, 16 тис. крб. – інші поступлення. Незважаючи на підтримку Москви, видатки починали переважати доходи. Якщо детально, то 4 млн. 274 тис. крб. коштувало утримання парторганів, де фонд зарплати складав 2 млн. 350 тис. крб. 1 млн. 063 тис. крб. було затрачено на потреби первинних організацій, 760 тис. крб. направлено на будівництво об'єктів партійного призначення та житла, 57 тис. крб. скеровано на зведення будівлі партійного видавництва, 70 тис. крб. потрапило на ремонт приміщень [13, арк. 13]. У порівнянні з минулим роком, прибуткова частина бюджету зменшилася на 17 тис. крб. членських внесків, 21 тис. крб. надходжень від видавничої діяльності та 148 тис. крб. інших поступлень [14, арк. 3]. Тому асигнування на зведення адміністративних будівель, житла та ремонт приміщень скорочувалися на 60% [15, арк. 87]. З огляду на те, що фінансування 247 звільнених секретарів вимагало щорічно з обкомівського бюджету 1 млн. 100 тис. крб., їх фінансове забезпечення покладалося на плечі первинних організацій підприємств та установ області [16, арк. 86 – 87]. Аналіз мотивів збіднення компартійної спілки Рівненщини дозволив у жовтні 1990 р., секретареві обкому В. Луценкові так з'ясувати ключову причину партійних нестатків: “Суттєве зменшення рівня прибутків, – пояснював він, – пов'язане із зменшенням сплати членських внесків та поступлень від видавничої діяльності і скороченням чисельності парторганізацій. Це створює вкрай напружений стан партійного бюджету” [17, арк. 86].

Шукаючи кошти для виживання, 27 березня 1990 р. керуючий справами обкому Р. Семенюк завізував постанову секретаріату, котра дозволяла передачу в оренду компартійних приміщень, гуртожитків, гаражів, транспорту усім бажаним, із обов'язковим отриманням орендної плати. Кошти направлялися виключно на поповнення партійної каси. Звертало на себе увагу звернення обкому до комсомольського керівництва з пропозицією самостійно оплачувати діяльність курсів підвищення кваліфікації у приміщеннях обкому [18, арк. 18].

Так отримувало право на життя те, що кількома роками раніше здавалося неможливим, позаяк йшло у розріз із концептуальними догмами марксистсько-ленінського вчення. Фінансова скрута примушувала партапарат займатися комерційною діяльністю. Вхідження приватновласницьких відносин у комуністичні структури добре ілюструвала постанова бюро обкому від 16 жовтня 1990 р. На основі колишнього державного виробничо-торгівельного об'єднання “Облмісцепром”, згодом перейменованого у “Горинь”, було створено комерційну асоціацію “РІКА”, куди на дольових паях входили компартійні керівники. Вона стала складовою частиною республіканського об'єднання “Укрмісцепром”, контрольованого київським партапаратом. Тоді ж у всі міськоми та райкоми було направлено листа щодо організації комуністичних комерційних структур на місцях [19, арк. 75 – 76].

У 1991 р. як політичне, так і фінансове становище обкому потерпіло цілковите фіаско. Втрата владних позицій, безоглядна підтримка проросійського ЦК КПУ та російського ЦК КПРС, участь у заколоті ДКНС не тільки вивели партію на узбіччя політичного життя а й закономірно поставили її поза законом. Стрімка національно-визвольна генеза, підтримувана лідерами галицьких державних інституцій, швидко волинський декомунізувала регіон. Незважаючи на формальну перемогу у виборах та фальсифіковану інтерпретацію результатів референдуму, рівненські партійці стрімко губили політичне лідерство. Хоча розпад

комуністичної спілки регіону носив латентний характер, він розгортався динамічно, вказуючи на глибину антикомуністичних переконань. Постанова українських виборних органів привело до втрати КПУ адміністративного ресурсу, а відтак роздержавлювало компартію. Залишаючись єдиною проросійською політичною силою, партверхівка Рівненської області прагнула збереження СРСР, що йшло врозрід із бажаннями громадськості краю, а тому унеможливило втілення комуністичного реваншу. Участь компартійного керівництва у антидержавному заколоті ДКНС не лише остаточно відвернуло громадськість від партноменклатури, але й привела до офіційної заборони колись могутньої політичної сили.

Якщо детальніше, то чисельність рівненських комуністів у 1991 р. становила 43 787 членів КПУ [20, арк. 9]. Станом на 1 березня членські внески не сплатили 1 509 комуністів на суму 7 тис. крб. 31 парторганізація не перерахувала кошти на партійні рахунки, 52 парткоми залишили в себе 27 тис. крб. Найбільше: Завод 60-річчя Жовтня – 7 тис. крб., Завод високовольтної апаратури – 3 тис. крб., ВО “Азот” – 2 тис. крб., Радіотехнічний завод – 2 тис. крб., ПТУ № 38 – 300 крб. [21, арк. 10] 1 квітня від сплати партвнесків відмовилося вже 2 220 членів КПУ на суму 14 тис. крб. [22, арк. 7] За три місяці 1991 р. партійності добровільно позбулося 748 осіб, а за перше півріччя – 2 536 [23, арк. 7]. 70% з них – це робітники та селяни, партійний стаж яких перевищував 20 років [24, арк. 7]. Вихід з партії особливо пожевлювався під час роботи партійних з’їзді та як наслідок чергового підвищення цін. Це стосувалося Рівненської (зменшення партчисельності на 4,9%) та Кузнецовської (7,5%) міських, Червоноармійської (4,3%), Сарненської (3,6%), Острозької (3,2%), Корецької (3,5%) районних парторганізацій. Найгіршим становище було в Рівне, де з партії вийшло 40% секретарів парткомів.

9 липня 1991 р. заворг обкому М. Коберський повідомляв, що перестали існувати парткоми таких промислових флагманів Рівненщини як ВО “Азот”, Заводу імені 60-річчя Жовтня, Заводу тракторних агрегатів. Партійні збори Авіазагону, АТП № 15607 та 15627, Комбінату хлібопродуктів, “Укragропроєкту” не проводилися з початку року [25, арк. 7]. Вслід за вибуттям керівника розпалися парткоми інституту “Укргіпрокомунбуд” (директор – А. Мілаш), обласного управління зв’язку (В. Кравчук), РБУ № 81 (П. Бегеца), АТП “Агропромсервіс” (Л. Мазур). Декомунізація ВО “Рівнепромбуд”, втілювана керівником Д. Піндюром, не зважаючи на розгляд його персональної справи в обкомі, привела до протистою із секретарем парткому Д. Довжком і закінчилась розпадом місцевої парторганізації [26, арк. 58 – 66]. Щоб врятувати ситуацію було створено фахові партійні організації працівників освіти, культури, медицини, торгівлі, промисловості, або територіальні парткоми жителів мікрорайону, села чи селища.

Вивчення партійного бюджету вказувало, що фінансовий стан компартійної організації Рівненської області, який можна кваліфікувати як банкрутство. Партійці заробили 2 млн. 263 тис. крб. 3 млн. 233 тис. крб. склали партійні внески, 30 тис. крб. надійшли від комерційної діяльності. Поступлень від видавництва не було як таких. Видатки коштували 6 млн. 166 тис. крб. 4 млн. 453 тис. крб. забрало фінансування партустанов, 1 млн. 109 тис. крб. скеровано на підтримку первинних організацій, 600 тис. крб. направлено на будівництво. Вперше за п’ятдесятирічну історію фінансова прогалина рівненського обкому сягала небувалих 3 млн. 903 тис. крб.

Тому ЦК КПРС востаннє позичив 4 млн. 409 тис. крб. рівненському обкому. 3 млн. 888 тис. крб. поступило на діяльність первинних організацій і 506 тис. крб. на забезпечення функціонування партійної періодики [27, арк. 6]. Решту поглинули виплати зарплати на видатки на фінансування діяльності партсистеми. Однак 20 березня заступник керуючого справами ЦК КПУ І. Доценко попереджав, що у 1992 р. дотації із страхового фонду ЦК КПРС надходити не будуть [28, арк. 14]. Тому, 29 квітня 1991 р. обком створив експертну комісію щодо оцінки об’єктів партійної організації Рівненщини. Вона перереєструвала правоустановчі документи, підтверджуючі законність володіння майном та джерела фінансування матеріальної бази [29, арк. 66]. З метою виживання, ще 9 лютого партпарат утворив МП “Центр”, директором якого став заступник громадсько-політичного центру обкому В. Хацаюк. Втім, це мало допомогло, позаяк фінансовий звіт за перше півріччя від 11 липня 1991 р. засвідчував спроби обкомівців скоротити видатки на технічне обслуговування, будівництво житлових приміщень, використання автотранспорту тощо [30, арк. 24].

Після поразки компартапарату у заколоті ДКНС 26 серпня 1991 р. виконком прийняв ухвалу взяти під варту майно КПУ, утворивши комісію на чолі з Г. Харчуком. Керівникам банківських установ заборонялося здійснювати видаткові операції по усіх партійних рахунках [31, с. 1]. Акти передачі компартійного майна облвиконкому, профспілкам та лікувальним закладам свідчили про те, що через півстоліття, запроваджені комуністами націоналізація, повернулася до них самих. 29 жовтня виконком прийняв ухвалу № 205 “Про передачу майна обкому Компартії України”. Згодом, такі ж рішення продублювали усі міські та районні виборні органи. Ліквідаційна комісія, котру очолював О. Сідлецький, описала матеріальні цінності і встановила їх вартість – 11 млн. 388 тис. крб. Приміщення та майно обкому, міськкомів і райкомів було передано відповідним радянським інституціям, гуртожитки – профспілкам, лікувальні заклади – управлінню охорони здоров’я, навчальні – управлінню освіти [32, арк. 1 – 274].

Самокритично підвів результат компартійної діяльності на рівненських теренах, інтерв’юваний автором бувший перший секретар обкому, а згодом голова облради П. Прищеп. “Компартапарат сприяв ДКНС, – пригадав він, – з надією зберегти Радянський Союз. Однак, партію погубили демократичний централізм, втручання у господарські справи, нерозсудливі національна та релігійна політики. Ігнорування власних помилок та надмірна орієнтація на союзний центр довели її до розпаду. Перестала бути КПРС – перестав бути СРСР” [33].

Таким чином, фінансове та господарське становище Рівненського обласного комітету КПРС-КПУ до 1988 р. відзначалося високим рівнем прибутковості і дозволяло щорічно перераховувати до Москви близько 250 тис. крб. Однак, у 1989 р., завдяки розгортанню національно-визвольного руху серед патріотично налаштованої громадськості регіону, стають помітними несплати членських внесків, що погіршувало господарський стан керівних партійних органів Рівненщини. У 1990 р. провладна КПУ втрачає монополію на владу, що значно пожевлює добровільний вихід із компартійних лав та приводить до наростання диспропорцій у партійному бюджеті області. 1991 р. ознаменувався не тільки відновленням державної самостійності України, а й фінансовим банкрутством правлячої партії і її регіональних підрозділів та набранням нею незаконного статусу.

Джерела та література

1. Правда. – 1988. – 14 апреля.
2. Статут Комуністичної партії Радянського союзу. К., 1990, с. 15.
3. Комсомольская правда. – 1991 – 28 августа.
4. Комуністична партія України в цифрах. К., 1988, с. 11.
5. Коммунист Украины. – 1990 – август, с. 14.
6. Нариси історії Ровенської обласної партійної організації. – Львів, 1980. – С. 23.
7. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 136. – Спр. 70. – Арк. 31.
8. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 136. – Спр. 89. – Арк. 45.
9. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 136. – Спр. 26. – Арк. 49 – 50.
10. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 136. – Спр. 26. – Арк. 49 – 50.
11. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 138. – Спр. 27. – Арк. 30.
12. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 138. – Спр. 37. – Арк. 2 – 47.
13. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 36. – Арк. 13.
14. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 35. – Арк. 3.
15. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 14. – Арк. 87.
16. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 14. – Арк. 86 – 87.
17. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 149. – Арк. 86.
18. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 29. – Арк. 18.
19. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 25. – Арк. 75 – 76.
20. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 1. – Арк. 9.
21. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 3. – Арк. 10.
22. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 1. – Арк. 15.
23. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 17. – Арк. 7.
24. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 1. – Арк. 7.
25. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 3. – Арк. 7.

26. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 18. – Арк. 58 – 66.
27. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 21. – Арк. 6.
28. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 21. – Арк. 14.
29. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 11. – Арк. 66.
30. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 5. – Арк. 24.
31. Вісті Рівненщини – 1991. – 27 серпня.
32. ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 24. – Арк. 1 – 274.
33. Інтерв'ю П. Прищепи, записане 14.06.09. /Особистий архів автора/.

УДК 393: 398.321

П. Біляковський

ЗАМОЧУВАННЯ ХРЕСТІВ У РИТУАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ ВИКЛИКАННЯ ДОЩІ (ЗА ПОЛЬОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ З УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ)

В статті досліджено прояви ритуалу викликання дощів шляхом замочування цвинтарних хрестів. Визначено локальні особливості карпатського варіанту цих обрядодій. Простежено зв'язок обряду з іншими віруваннями та забобонами.

Ключові слова: Карпати, посуха, хрест, дощ, утоплення.

The paper investigates manifestations of ritual rain invocation (evocation) by soaking cemetery crosses. The local peculiarities of Carpathian version of these rites have been defined. The connection of the above-mentioned rite with other beliefs and prejudices has been investigated.

Keywords: Carpathians, drought, cross, rain, drowned person.

Велика кількість повір'їв, заборон та прикмет була пов'язана з таким погодним явищем, як посуха. Тривала відсутність дощів улітку зумовлювала висихання ґрунту та пов'язані з цим неврожаї і загибель рослинності. Звичайно, що така ситуація була однаково небезпечною як для селянина, який займався землеробством (населення Бойківщини та Лемківщини), так і для районів зі скотарським спрямуванням сільського господарства (Гуцульщина). Саме тому, селяни намагались якимсь чином вплинути на неї, докладаючи усіх зусиль, щоб викликати бажані опади.

Вірування про посуху та система пов'язаних із нею заборон займали важливе місце в господарській діяльності горян. Тому важливим є вивчення цієї складової народних вірувань. Тим паче, що більшість ритуалів такого типу в наш час уже не практикуються.

В етнографічній науці під терміном «посуха» прийнято розуміти стихійне лихо, яке насилається на людей через їхні гріхи (недозволені роботи, осквернення землі); воно може бути також викликане недобррозумілими діями демонів чи чаклунів, які замкнули дощ [24, с. 275-276]. Зважаючи на те, що коло причин відсутності дощів було доволі широким, то різноманітними є й обряди викликання бажаних опадів. Поширеними групами обрядодій були:

- Спокутні дії, спрямовані на усунення причини відсутності дощів (у Карпатах такими діями були: засів виораного, але незасіяного поля; поливання та розбирання ткацького верстату у господині, яка не виконала цієї роботи в належні строки. На Поліссі та Волині, де однією з основних причин посухи вважали забиття кілків до Благовіщення або на Провідній неділі, дієвим вважали руйнування поставленого паркану) [11].
- Дії, що засвідчують імітацію явища, яке викликають (руйнування мурашників, виривання та розкидання трави, обливання водою, роззищення замулених джерел тощо).
- Ритуали, які вказують на можливе жертвопринесення джерелам води.

У пропонованій статті ми б хотіли зосередити увагу на ритуалі замочення цвинтарних хрестів, який практикували під час сильної посухи. З'ясувати, які вірування стали основою проведення ритуалу, визначити локальні особливості карпатського обряду.

Згадки про проведення таких ритуалів зустрічаються в етнографічній літературі і здебільшого стосуються території Полісся та Волині. При цьому відомості, відображені в історіографії, трактують це явище доволі односторонньо. Тоді, як навіть побіжний погляд на зафіксовані у Карпатах матеріали дозволяють не так однозначно його трактувати.

Зважаючи на це, доцільним видається провести детальний аналіз ритуалів такого типу, не лише описуючи саму обрядодію, а й розглядаючи її в канві інших вірувань, що побутують на певній території. В нашому випадку це терени Бойківщини, Лемківщини та Гуцульщини.

Джерельною базою дослідження є аналітичні та фактографічні праці, присвячені духовній культурі українців Карпат, які були опубліковані впродовж XIX – поч. XXI ст. Зокрема, відзначимо публікації Антона Онищука [23], Раймунда Кайндля [20], Надії Левкович [21] та Лесі Горшко [16]. Крім опублікованих джерел, в дослідженні використовуємо польові етнографічні матеріали, зафіксовані особисто автором впродовж 2004-2014 рр. з долученням архівних матеріалів Інституту народознавства НАН України та кафедри етнології Львівського національного університету ім. Івана Франка [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Для зіставлення та порівняння використовуємо також фактичний та фактологічний матеріал, опублікований у працях українських та зарубіжних дослідників: Олександра Васяновича [13; 14], Світлани та Нікити Толстих [24; 25; 26].

Аналіз наявного фактичного матеріалу, який міститься в джерелах та історіографії (відомості зафіксовані у Карпатах, а також на Поліссі, Волині Покутті), дозволяє виокремити два основні комплекси вірувань, які, вірогідно, стали базою для виникнення ритуалу замочування хрестів. Одним із них є уявлення про неможливість поховань так званих нечистих мерців (як правило, самогубців) на кладовищах. Іншим – вірування в те, що поки тіло знаходиться у воді, слід очікувати опадів.

Уявлення про самогубців як про можливих винуватців різких погодних змін є загальновідомим в українців. Можливо, саме через можливість спричинити погодні катаклізми їх і вважали (вважають) найнебезпечнішою категорією покійників. Тому зрозумілою є заборона ховати таких мерців за територією села чи сільського цвинтаря. Табу ховати на загальному кладовищі самогубців і досі дотримуються на території Карпат. Проте, якщо раніше існували спеціальні кладовища, куди вивозили тіла самогубців [2, арк. 40]¹, то зараз вони проявляються у пом'яшеному вигляді. Повішеників та померлих нехрещених дітей ховають неподалік від основного місця захоронень у спеціально відведеному кутку.

Звичай ховати небезпечних покійників за межами села, на роздоріжжі, березі річки чи в лісі колись побутував у білорусів, росіян, поляків, чехів, сербів, румунів, німців. До загальновідомих відносять вірування у те, що їх поховання на кладовищі викликає бурю, посуху, заморозки [17, с. 107].

Давні погляди на поховання цієї категорії померлих проаналізував російський етнолог Дмитро Зеленін (1878 – 1954). Як свідчать праці науковця, осуд захоронення самогубців, а також повішеників, потопельників і п'яниць на цвинтарі, є похідним від заборони закопувати їх у землю взагалі, оскільки саме це, на думку селян, викликало несприятливі погодні явища [18, с. 247]. У давнину таких померлих не закопували, а клали у спеціальні ями, не засипаючи землею, або ж кидали у безлюдних місцях, присипаючи кілками, хмизом (звідси вчений вивів термін «заложні» для означення цієї категорії померлих) [18, с. 250]. До того ж, найбільш придатними для покладення тіла вважались місця з надмірною вологістю (сирі, низинні, «мочаристі») [18, с. 252]. Тому у випадках поховання таких покійників на цвинтарях необхідно було розкопати могилу та перенести труп у «правильне» місце захоронення. Такі випадки мали місце ще наприкінці XIX ст. [18, с. 269] Зв'язок між похованням заложних мерців та відсутністю дощів підтверджують численні приклади, наведені Д. Зеленіним та іншими дослідниками. Як правило, вони описують дії з могилами самогубців уже під час посухи.

¹ Ще до середини XX ст. у деяких карпатських селах існували спеціальні місця, де ховали повішеників. Вони були віддалені від села та місць основних захоронень. Такого померлого везли на санях чи старому, уже не потрібному возі. Там закопували (Люта ВлБ. Зк.) або ж залишали, закладаючи каменями (Латірка Вол. Зк.). Після цього повертались назад, залишаючи транспорт біля тіла. Це слід було робити, щоб у селі не повторювались випадки самогубства.